

bahar 2001

EĞİTİMİN DIŞSALLIKLARININ DİKKAT ÇEKEN OLGULARI

Arş. Gör. Yücel ŞİMŞEK

Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Eğitim ile ekonomik kazançlar arasındaki ilişki bakımından, eğitilmiş insangücünün bir ülkenin kalkınmasında ve gelişmesindeki rolü, eğitimciler ve ekonomistler tarafından sıklıkla vurgulanan konulardan biridir. Ancak eğitimin bireye ve onun aracılığıyla topluma olan dolaylı katkılarının neler olduğuna ilişkin çalışmalara rastlama sıklığı oldukça azdır. Bu çalışmada, bireyin eğitilmesi sonucu topluma sağladığı dolaylı yararlar, eğitimin dışsallıkları ve onun kapsamında yer alan eğitimde yayılmalar olmak üzere iki ana başlık altında irdelenmiştir.

Eğitimin Dışsallıkları

Ekonomistler, devletin eğitime katkıda bulunması ve onu teşvik etmesindeki temel nedenlerden birinin “eğitimin çeşitli alanlarda ortaya çıkardığı dışsallıkları” olduğunu belirtmektedirler. Eğitimin dışsallıkları, bireysel ve toplumsal alanlarda sağlanan dolaylı yararlar olarak ele alınmaktadır (Taylor, 1999, s.15). Ekonomik ve sosyal kalkınmadaki ivmeyi artırmak için hemen hemen her sistemin yeniden yapılandırılmaya çalışıldığı günümüzde, eğitim sisteminin açık olduğu kadar dolaylı işlevlerinin de dikkate alınarak, ilgili kişiler ve karar vericiler tarafından işe koşulması gerekmektedir. Bu çalışmada, eğitimin açık işlevleri kadar önem taşıyan, fakat çoğu zaman gözardı edilebilen dolaylı işlevleri sonucu ortaya çıkan yararlarla dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Eğitimin dışsallıkları birçok araştırmacı ve yazar tarafından ele alınmış ve çeşitli tanımları yapılmıştır. Taylor’a (1999, s.15) göre eğitimin dışsallığı, eğitimden elde edilen yararın öğrencinin kendisini aşip topluma ulaşmasıdır. McMahon’a göre ise daha çok öğrenci ve aile tarafından elde edilen özel yararların üzerindeki ve ötesindeki topluma dönük yararlardır. Bu yararlar, karar vericiler tarafından hesaba katılan ve eğitim nedeniyle artan kazanç biçiminde ortaya çıkan parasal ve parasal olmayan yararların ötesindedir

(Kavak ve Burgaz, 1994, s.29). Carrington (1999, s.163)'a göre ise, bireyin eğitimi konusunda kararını verirken hesaba katmadığı; fakat eğitim sonucu toplum tarafından elde edilen yararlar, eğitimin dışsallıklarını oluşturmaktadır.

Ekonomik çözümlere üzerinde yoğunlaşan ekonomistler, eğitimin dışsallıkları ile ilgili görüş belirtmişlerdir. Stern, gelişmeyi sağlayan temel öğenin, insangücünün öğrenme yeteneği olduğunu belirtmiştir. Maddison, bir ülkenin ekonomik gelişmesinin, onu oluşturan toplumun istihdam gücünün özelliklerine bağlı olduğuna işaret etmiş ve dolayısıyla o toplumun ekonomik gelişmesinin, temel düzeyde bir eğitime sahip olduğunda başlayacağını ileri sürmüştür (Chatterji, 1998, s.349). Harbison, modern toplumun, ekonomik olduğu kadar politik, toplumsal ve kültürel amaçlarının olduğuna değinmiş, insan kaynağının geliştirilmesinin tüm bunlara erişmek için gerekli bir ön koşul olduğunu vurgulamıştır. Eğitimin ekonomik katkısı üzerindeki yoğun tartışmalara karşın, eğitimin toplumsal ve kültürel katkıları konusundaki görüşler daha fazla benzeşmektedir (Ünal, 1996, s.212).

Kapsamlı araştırmalar, eğitimsel yatırımların çoğu durumda mali olmayan fakat çok önemli yararlar sağladığını ortaya koymuştur. Bu yararlardan bazıları şunlardır: Artan üretim gücü, ebeveynlerin çocuklarının eğitimlerine karşı tutumları, teknolojik ve sağlık durumu üzerindeki değişimler, vb. Son yıllardaki araştırmalar da bunlara ek olarak eğitimin, özellikle bayanlar için parasal olmayan çok büyük yararları olduğunu göstermiştir. Buna karşın, eğitimin parasal olmayan dışsallıklarının farkına varmak ve bunları ölçmek kolay değildir. Bu durum, eğitimsel uygulamaları ve özellikle karar vericilerin kararlarını sınırlayabilmektedir (Bennell, 1998, ss.107-120).

Eğitimin dışsallıkları olumlu ve olumsuz olarak değerlendirilebilir. McMahon'a göre, eğitimin olumlu dışsallıkları, diğer bireylere dönük yararlar, demokratik kurumların işlediği bir toplumda yaşamının getirdiği doyum ve bununla bağlantılı özgürlükler, düşük suçluluk oranı, daha fazla kitap, gazete ve literatürdür (Ünal, 1996, s.212). Eğitimin olumsuz dışsallıkları ise, eğitimi alan bireyin, bu eğitimin bir sonucu olarak kendine ve topluma zarar verecek bilinçli veya bilinçsiz tutum ve davranışları olarak ifade edilebilir. Ancak, eğitimin dışsallıkları kavramı, daha çok olumlu dışsallıkları ifade etmektedir. Bu yazıda da aksi belirtilmedikçe olumlu dışsallıkları kastedilecektir.

Eğitimin dışsallıklarını, topluma ve yakın çevreye dönük yararlar gibi belirli bölümlere ayırarak incelemek oldukça zordur. Bu zorluk, ekonomik ve

sosyal ilişkilerin doğasındaki süreklilikten ve olayların belli bir yerde bitip belli bir yerde başlamamasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, çalışmada, “eğitimin dışsallıkları” ve onun kapsamında yer alan “eğitimde yayılmalar” iki bölüme ayrılarak, bunların belirli ilişkiler ağı içinde ele alınıp irdelenmesi uygun görülmüştür.

Eğitimin dışsallıkları kavramı içerisinde “demokrasi ve demokratik örgütler, etkin piyasalar ve teknik değişimler, düşük suç oranları ve ceza sistemi giderlerinin azalması, sosyal yardım desteği, toplum hizmetleri sunan örgütler, komşuluk ve işyerleriyle ilişkili yararlar, çağdaşlaşma, okulun çocuk bakıcılığı ve onları ekonomik sömürüden kurtarma işlevi, kadın eğitimi, sağlık ve daha sağlıklı bireyler yetiştirme, kaynakların tekrar dağıtılması ile ekonomik gelişme ve verimlilik”; eğitimde yayılmalar kavramı içerisinde ise, “yerel okul birimlerinden yayılmalar, uluslararası yayılmalar ile okullaşmaya katkıda bulunma ve göç ilişkisi” yer almaktadır. İzleyen bölümlerde bu kavram ve olgulara genel çizgileriyle değinilmektedir.

Demokrasi ve Demokratik Örgütler

ABD Başkanlarından T. Jefferson, henüz ülkenin ilk dışişleri bakanı iken (1782), Hükümet ve diğer örgütlerdeki özgürlüklerin korunmasında, eğitimi bir anahtar olarak görmüş ve eğitimin, devletin temel sorumluluklarından birisi olması gerektiğini belirtmiştir (Kavak ve Burgaz, 1994, s.30). Jefferson’a göre “demokrasinin emanet edilebileceği tek yer halktır. Halka güvenebilmek için de, onların zeka ve yetenekleri geliştirilmelidir. Eğitim, kendi-kendini yönetmeyi olanaklı kılan en önemli araçlardan biridir (Kozlu, 1995, s.223).

Demokratik ülkelerde eğitimle politik örgütler arasındaki ilişkiler, eğitim örgütlerinin kurulup işletilmesi, bireylere kazandırılacak değer ve davranışlar, demokratik ilke ve değerlere dayalı olmasını öngörmektedir. Gerek okul yönetimi gerekse okuldaki eğitim-öğretim süreçlerinde demokratik ilke ve değerlerin yaşama geçirilmesi, bir demokrasi kültürünün kazandırılması açısından önem taşımaktadır. Günümüz demokratik toplumlarında eğitim sisteminden, vatandaşlığın gerektirdiği hak ve sorumlulukları bilen ve bunları kullanabilen bireyler yetiştirmesi beklenmektedir. Böylece demokratik ülkelerde devlet, eğitim örgütleri üzerinde bir denetim yetkisine sahip olduğu gibi, bireyler de devletin karşısında edilgen bir konumda olmayıp demokratik kurallar ve yasalar

çerçevesinde vatandaşlık haklarını bilme, kullanma yetki ve sorumluluğuna sahip olmaktadır. Bir ülkede demokrasinin, ancak onun ilke ve değerlerini benimseyen insanların yetiştirilmesiyle gelişebileceği de unutulmamalıdır (Şişman, 1999, s.94).

Friedman ve Friedman da, "sağlam bir demokrasinin ancak vatandaşların çoğunun minimum düzeyde de olsa okuryazar ve bilgili olması" ile sağlanabileceği görüşünü ileri sürmektedir (Taylor, 1999, s.15). Fesçioğlu (1973, s.29)'na göre de politik ve demokratik kavramları geliştirmek ancak eğitimin yoluyla sağlanabilir.

Etkin Piyasalar ve Teknik Değişimler

Bugünkü piyasalarda eğitimin oynadığı role ilişkin olarak getirilen açıklamalardan birine göre eğitim, bireylerin belli tür ve düzeydeki yeteneklerinin "tanımlayıcısı" olarak kabul edilmektedir. Ekonomik açıdan eğitimin amacı, bireyleri farklı verimlilik düzeylerine göre yetiştirmektir. Böylece eğitim, bireylerin farklı ve uygun işlere atanmasını sağlayarak, verimliliğin ve üretimin artmasında rol oynamış olmaktadır (Ünal, 1990 s.18).

Schultz da, "Ekonomik dengesizliklerle başarılı bir biçimde başa çıkma yeteneğinin ancak eğitimle kazandırılabilceğini ve modernleşen bir ekonomide eğitilmiş insanların çoğalmasının, eğitimin önemli yararlarından biri" olduğunu belirtmiştir. Kuşkusuz bu yararların bazıları kişisel olabilir. Ancak, piyasalar daha dürüst işledikçe ve yeni teknolojilere daha etkili bir biçimde yanıt verildikçe, bu yararların bazıları da payını alacaktır (Kavak ve Burgaz, 1994, s.30, 31).

Drucker (1994b, s.237) ise, okulda kazanılan öğrenim ve okuldan alınan diplomaların, bilgi toplumundaki iş, geçim ve meslek kapılarının açılmasında giderek daha etkili olduğunu belirtmekte ve toplumun bütün üyelerinin okuryazar olmasının gerekliliğine işaret etmektedir. Drucker'a göre okur-yazarlık "okuma, yazma ve aritmetik"le sınırlı olmamalı, temel bilgisayar becerilerini de kapsamalıdır. Günümüzde okuryazarlık teknolojiden, teknolojinin boyutlarından ve özelliklerinden bir şeyler anlamak demektir.

Eğitimi alan bireyler bilinçli tüketici davranışları sergiler ve sağlıklı tercihlerde bulunurlar. Eğitim almak sadece belirlenen bir düzeyi

tamamlama anlamını taşımamaktadır. Birey, belirli bir eğitim düzeyini tamamladığında bir diğer düzeye de geçiş hakkını da elde etmektedir. Bu hakkın elde edilmesi "seçme değeri" kavramıyla ifade edilmektedir. Seçme değeri, o anda bireye maddi olanaklar sağlamamasına karşın, ileride elde edeceği kazançları arttırmanın alt yapısını hazırlamaktadır. Eğitimin "parasal olmayan seçme değeri" olarak adlandırılan bu yararlar arasında, değişen iş olanaklarına daha çabuk uyma, işte özgürlük ve esneklik, görüşlerde ve sanatta değişme sayılmaktadır (Ünal, 1996, s.214).

Düşük Suç Oranları ve Ceza Sistemi Giderlerinin Azalması

Spiegleman, Ehrlich ve Webb eğitim görmüş gençlerle suç işleme oranları arasında ters orantılı bir ilişki olduğunu; ceza evlerindeki yetişkin mahkumların sınırlı bir eğitim geçmişine sahip olduklarını ortaya koymuşlar ve bu eğitim eksikliğinin topluma maliyetine dikkat çekmişlerdir. Ayrıca, araştırmacılar mala karşı işlenen belirli suçlar ile eğitimsel eşitsizlikler arasında güçlü bir olumlu ilişki bulmuş; mala karşı işlenen ve şiddet içeren suçların tekrar derecesiyle ilişkili olarak ortalama eğitim düzeyinden çok, eğitimin dağılımındaki dengesizliklerin gerginliğe yol açtığı sonuçlarına ulaşmışlardır (Kavak ve Burgaz, 1994, s.31).

Usher ile Haveman ve Wolfe de, eğitimin suç oranını azalttığını ileri sürmektedirler. Buna karşın Witte, "suç ve eğitim" üzerine yaptığı alanyazın çalışmasında "genç erkeklerin ergenlik yılları esnasında suç işlemeye daha yakın olduğunu" ve "ne tamamlanmış okul yılları ne de lise diplomasının" bireylerin suç işlemesini azaltmasıyla ilgili anlamlı bir ilişkiye sahip olmadığını ileri sürer. Fakat okulda geçen büyük zaman dilimi esnasında daha düşük bir suç işleme düzeyi arasında anlamlı bir ilişki de bulmuştur. Suç işlemeye ilgili kanıtlar ilk ve orta öğretimden elde edilen dışsal yararlar varsayımını desteklememesine rağmen, eğitimin dışsal yararlarından birinin, ergenlik çağındaki çocukları sokaklardan ve suçtan uzak tutması şeklinde yorumlanmaktadır (Taylor, 1999, ss.15-24).

Dolayısıyla okula, suç işlemekten uyuşturucu madde alışkanlığına, doğum denetimine dek toplumun bütün patolojik durumlarına çözüm yolu bulan araç gözüyle bakılmaktadır. Birçok gözlemci, okulun suç önleme, seksüel sapma, uyuşturucu madde alışkanlığı, kötü araç kullanma gibi konuları çözmeye yetkili bir örgüt olduğunda ısrarlıdır. Okul, ayrıca bu konularda,

öğrencilerde istenen davranış değişikliğine de yol açabilmektedir (Tezcan, 1984, s.64).

Sosyal Yardım Desteği

Garfinkle ve Haveman, aile reisinin eğitimi ile yoksulluk derecesi ve bununla ilişkili olan yoksullara yardım ve sağlık harcamaları arasında güçlü bir negatif ilişki bulmuştur. Eğitimin dışsal yararları ile ilgili hesaplamalar yapılmamış olmakla birlikte tıbbi yardım, konut yardımı ve korunmaya muhtaç çocuklara yapılan yardımlara ilişkin maliyetlerin azaltılmasında eğitimin etkili olduğu söylenebilir. Diğer taraftan geçim sıkıntısı çeken çocukların, okulların yemek programlarından ve çeşitli toplum gruplarının okul tesislerinden daha düşük maliyetle yararlanmaları da, eğitimin dışsallıkları içinde yer alan önemli yararlar olarak görülebilir (Kavak ve Burgaz, 1994, s.31).

McMahon'a göre de sosyal güvenlik ağı eğitimin dışsallıklarının bir diğer temel kaynağıdır. Eğitimli insanlar, düşük eğitimli veya eğitimsiz insanlara oranla daha az yoksullara yardım, sağlık yardımı, işsizlik sigortası vb. alırlar. Ayrıca, Grossman ve Kaestner'a göre, eğitimli insanlar ve onların çocukları daha sağlıklıdır ve dolayısıyla kamu sağlık sistemini daha az kullanmaktadırlar. Maynard ve McGrath'da eğitimli insanların çocuklarının daha az genç yaşta çocuk sahibi olduklarını, daha az yoksulluk çektiklerini ve bu çocukların daha az çocuk suiistimaline maruz kaldıklarını belirtmişlerdir (Taylor, 1999, ss.15-24).

Toplum Hizmetleri Sunan Örgütler

Her toplumda devlet, geniş alana yayılmış gönüllü kuruluşlara sahiptir ve bu kuruluşlar aracılığıyla toplum ruhuyla donatılmış vatandaşlarının hizmetlerinden yararlanır. Bu tür kuruluşlar arasında, toplumu geliştirme komisyonları, yardım toplama kampanyaları, ailelere hizmet örgütleri, hastane gönüllüleri ve düşünce örgütleri gibi pek çok örgütlenme yer alır. Bu örgütlerde yer alan bireylerin amacı sadece kendine hizmet değildir, bu hizmetler gerçekte başkalarına da yarar sağlar (Kavak ve Burgaz, 1994, s.32).

Amerika da her iki yetişkinden biri -yaklaşık 80 milyon insan- gönüllü olarak, haftada ortalama beş saatini fazla bir beceri veya karar yeteneği gerektirmeyen bir ya da birkaç kar amaçsız örgüte verir. Bunun eş değeri

10 milyon tam zamanlı iştir. Gönüllülere para ödense, ücretleri, asgari ücret bile olsa, 150 milyar doları ya da GSMH'nın % 5'ini bulur (Drucker, 1994a, s.209). Ülkemizde de bu anlayışın yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir. Çağdaş Yaşamı Destekleme Vakfı, Doğa Savaşçıları Çevre Örgütü, Kadın Dayanışma Vakfı, Hayvanları Koruma Derneği, Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı vb. ülkemizdeki yüzlerce kar amacı gütmeyen, gönüllülük amacını öne çıkartan örgütlerden birkaçıdır.

Komşuluk ve İşyerleriyle İlişkili Yararlar

Okul, bireyin toplumsallaşmasında rol oynayan önemli bir örgüttür. Birey okula, aile ve yakın çevresi ile etkileşimi sonucu kazandığı bir takım istedik ve istenmedik davranışlarla gelir. Okulda bir toplumsallaşma söz konusu olduğundan bu davranışların bir kısmı değişir, bir kısmı pekişir ve bir kısmı da düzelir. Bu süreçte yeni davranış ve tutumların da kazanılıp gelişmesi beklenir.

Okulun da büyük katkıları sonucunda toplumsallaşan ve gelişen birey, hem toplumsal hem de teknolojik açıdan daha uyumlu ilişkiler geliştirerek çevresine bilgi, görgü, sosyal davranışlar açısından örnek olabilir (Serin, 1979, s.87). Örneğin, daha iyi eğitim almış bir çiftçi yeni teknolojileri uygulaması sonucu, komşusuna iyi bir örnek olabilir. Ayrıca iyi eğitim almış bir çiftçi, komşusundan daha kolay öğrenebilir ve böylece dışsallıkların aktarılması da daha kolay olabilir (Stacey, 1998, ss.54-63).

Okul ve eğitimin bu yönde değerini ortaya koyan bazı araştırmalar vardır. Bunlardan elde edilen sonuçlar şöyle özetlenebilir (Kavak ve Burgaz, 1994, s.33):

- Eğitim sayesinde komşuluk ilişkileri içindeki çocuklar sosyal olarak daha kabul edilebilir davranışlar gösterir ve daha iyi bir akran grubu deneyimi elde ederler.
- Belirli yerleşim yerlerindeki araştırmalara göre, kapatılan okullar olumsuz komşuluk etkilerine neden olmaktadır.
- Berg ve Freedman, aşırı eğitim görmüş kişilerin sıradan işlerde görevlendirilmesinin moral bozukluğuna yol açabileceğini tartışmıştır. Daha yeni bazı çalışmalarda da, eğitilmiş işgörenlerin sıradan işler yerine daha üretken olabilecekleri görevlere kaydırılmasının gerekliliği öne sürülmektedir. Ayrıca, Weisbrod da eğitimin işyerindeki karşılıklı denkleştirici dışsal yararlarının varlığına dikkat çekerek, bir işyerindeki

her bir grup üyesinin verimlilik, esneklik ve uyumluluğunun diğer grup üyelerinin verimliliğini de arttırdığını ileri sürmektedir.

Modernleşme

Eğitimin dışsallıkları göz önünde tutulduğunda, eğitimin ekonomik büyüme ve toplumsal kalkınmanın yanında, toplumun modernleşmesi üzerinde de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Toplum hayatının tüm alanlarını etkileyen modernleşme, toplumu oluşturan insanların “geleceklerini seçme özgürlüklerini engelleyen çevresel, politik ve kültürel baskılardan kurtulmaları” olarak tanımlanmaktadır. Toplumların, rasyonelleştikleri ölçüde daha modern bir toplum haline gelebildikleri vurgulanmaktadır.

Temelde sosyo-psikolojik bir süreç olarak görülen modernleşme, her tür ve düzey eğitim için söz konusu olabilecek dışsallıkların bir sonucu olarak görülebilir. Modern toplumda davranışlar, gelenek ve göreneklerle yerleşmiş kolektif davranışın bireysel ifadesi değil, yine toplum ve kültür tarafından koşullandırılmakla birlikte bu kez tümüyle bireyselleşmiş insanın kişisel seçiminin ifadesidir.

Yeni yaşantılara hazır olma, toplumsal değişmeye hazır olma, farklı düşünceleri farketme ve kendi düşüncelerini biçimlendirme ve koruma, eğitim süreciyle ortaya çıkabilen dışsallıklar olarak ele alınabilir. Bunların yanında, bugüne ve geleceğe uyma, bireyin çevresi üzerinde etkili olabilmesi, toplum olarak üretim ve sanayinin temelini oluşturan mantığı kavrama gibi özellikler de sayılabilir (Ünal, 1996, ss.215, 216).

Okulun Çocuk Bakıcılığı ve Onları Ekonomik Sömürüden Kurtarma İşlevi

Eğitimsel etkinliklerin bir yan ürünü olarak ilköğretim okulları, çalışan annelere çocuk bakım hizmeti sağlar. Weisbrod, böyle bir hizmetin ABD için yıllık değerinin 5 milyar dolar (1982) olduğunu belirtmektedir (Kavak ve Burgaz, 1994, s.32).

Özellikle ana okulu, ilköğretim ve ortaöğretim için söz konusu olabilen okulun bu görevi, günün belirli saatlerinde çocuğun bakımının, korunmasının sağlanması yükümlülüğünü üzerine alır. Böylece, okul bir çeşit kurumlaşmış çocuk bakıcılığı görevi yapmaktadır. Okulun bu görevi,

sanayileşmiş toplumlarda ve kent okulları bakımından önem kazanmaktadır. Böylelikle, annenin zamanı artmakta, ekonomik yaşama işgücüyle tam ya da yarım zamanlı olarak katılmakta, çeşitli mesleklerde çalışma olanakları fazlalaşmakta ya da gönüllü kuruluşlara üye olarak boş zamanını yararlı olarak değerlendirmektedir (Tezcan, 1984, s.64). Bu durumda da, daha önce vurgulanan işgücü artışı da sağlanabilmektedir.

Maynard ve McGrath Amerikan çocuklarının sosyalleşmesinde kamu okul sistemleri ile ailenin temel kurumlar arasında yer aldıklarını işaret etmişlerdir. Kadınların iş piyasalarına girmeleriyle ve çekirdek ailelerin artmasıyla birlikte çocuklar daha uzun süreler evden ayrı kalmakta ve böylece çocuğun gelişim, mutluluk ve sağlık içinde yaşama sorumluluğu daha çok okulların sorumluluğuna kalmaktadır (Stacey, 1998, ss.54-63).

Ayrıca, zorunlu eğitim çocukları iş merkezlerinin dışında tutarak, onları iş için yetişkinlerle rekabete girmekten ve ekonomik sömürden korur (Tezcan, 1984, s.64).

Kadın Eğitimi, Sağlık ve Daha Sağlıklı Bireyler Yetiştirme

Grossman ve Kaestner, "eğitimin sağlık üzerindeki etkileri" ne ABD'de yaptıkları çalışmalarla odaklanmışlar ve daha çok eğitim ile daha sağlıklı bireyler arasında olgusal bir ilişki yoklamaya çalışmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre, son 30 yıl içinde okullaşma düzeyinde bir artma, bebek ölümlerinde ise bir azalma olduğu kaydedilmiştir. Örneğin, beyaz ırktan lise mezunu öğrencilerin sayısı yaklaşık olarak 1960 ve 1990 yılları arasında iki katına çıkmış, buna karşılık Afrika kökenli Amerikalıların mezun sayısı üçe katlamıştır. Afrika kökenli Amerikalıların bebek ölümleri buna denk olarak azalmıştır (Stacey, 1998, ss.54-63).

Ayrıca, ABD'de Auster, Leveson ve Sarachek, Grossman, Silver, Grossman ve Benham tarafından yapılan bir dizi çalışma, tamamlanmış okul yıllarının sağlıklı olmanın en önemli göstergesi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmalar aynı zamanda okullaşmanın, istihdam ve gelirden daha çok sağlık üzerinde olumlu bir ilişkisi olduğunu göstermektedir. Çalışmalar, bunlar arasında şöyle bir olgusal ilişkinin olduğuna işaret etmektedir: "Sağlıklı bireyler okullaşma oranını arttırır" ya da "Sağlıklı bireyler okula daha çok devam ederler" (Stacey, 1998, ss.54-63).

Dünya Bankası, “okullar kapılarını kadınlara açtıklarında, eğitimin sağladığı yararların katlanarak arttığını” belirtmektedir. Araştırmalar, bir ülkenin eğitim düzeyinin yükselmesinin çocukların ortalama yaşamını uzatıp, sağlıklarını iyileştirdiğini ve aile boyutlarının küçülmesini teşvik ettiğini; fakat eğitim düzeyinde cinsiyetler arasında önemli farkların bulunduğu ülkelerde, erkeklerin okullaşma oranı ne olursa olsun hem çocuk ölümleri hem de doğurganlık oranlarının önemli ölçüde yükseldiğini göstermektedir (Kozlu, 1995, s.203).

Eğitimin sağlık üzerindeki etkisini incelemeye bir diğer yol da, ölüm oranlarına odaklanmaktır. Duleep, Behrman vd. ile Menchik tarafından yapılan birkaç çalışma, okullaşmanın ölüm oranını belirlemedeki önemini yansıtmaktadır. Söz konusu çalışmalara göre düşük gelir ve ölüm oranı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca bu çalışmalar, daha yüksek eğitilmiş çiftlerin, evli olmayanlara oranla daha düşük ölüm oranına sahip olduğunu göstermektedir. Fuchs tarafından yürütülen diğer bir çalışmada da, okullaşmanın sağlık üzerine büyük bir olgusal etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Bunun yanında, annenin eğitiminin bebek ve çocukların sağlık ve beslenmeleri ile ölüm oranları üzerine olumlu etkisi olduğunu gösteren Dünya Bankası tarafından desteklenen birçok çalışma da bulunmaktadır (Stacey, 1998, ss.54-63).

Grossman da, kadın eğitiminin, erkeğin sağlığı üzerinde, kendi eğitiminden daha fazla etkili olduğunu; eğitim görülen sürenin, ölümü % 0.4 azalttığını öne sürmektedir (Ünal, 1996, s.214).

Söz konusu bulgulara göre, kadınların eğitim düzeyini yükseltmeme, erkeklerin eğitiminden sağlanabilecek yararları önemli ölçüde azaltmaktadır. % 100 okullaşmaya yaklaşırken, erkek çocuklarını okutmanın maliyeti artıyorsa, elde kalan olanakları okullaşma oranı daha düşük olan kızların eğitiminde kullanmak maliyet etkinliği açısından daha verimli olacaktır” (Kozlu, 1995, s.203).

Kaynakların Tekrar Dağıtılması

Bazı ekonomistler de toplumun çocuklara karşı -özellikle fakir çocuklara- yardımda bulunma duyguları hissettiklerini ve toplumun bazı kaynaklarının tekrar dağıtımında onların yönlendirilmeleriyle eğitimin bir araç olduğu görüşündedirler. Yardımı alan kimseler nakit para tercih etmelerine rağmen toplum eğitim verme eğilimindedir. Çünkü eğitimin bu yardımı sağlamada en

etkili yol olduğu düşünülmektedir ve eğitimsel aktarımlar toplumun yardımseverlik duygularını tatmin etmektedir (Taylor, 1999, ss.15-24).

Bir başka açıdan da, eğitim, kişilerin gelir düzeylerini artırır ve dolayısıyla gelir vergisi ödemeleri eğitim ile yükselir. Eğitilmiş insanların artan gelirleri ve tüketimi, satışların, emlak ve gelir vergisinin, vb. artmasına neden olarak, bunların dolaylı da olsa tekrar kamuya aktarılmasına neden olmaktadır.

Weisbrod, Holtman, Hirsch ve Marcus' un çalışmalarına göre, etkinin büyüklüğü tam olarak bilinmemesine karşın, eğitim, toplumun vergi tabanında olumlu bir etkiye sahiptir. Ortalama eğitim düzeyindeki bir artış, genel olarak toplumun gelir düzeyini yükseltmektedir. Ayrıca, Bartik, Carlton ile Fox ve Murray'ye göre de, yüksek düzeyde eğitim işletmelere çekici görünmektedir (Taylor, 1999, ss.15-24).

Ekonomik Gelişme ve Verimlilik

Eğitimin dışsallıklarının bir bölümü de verimlilik ve ekonomik gelişme ile ilgilidir. Eğitim ekonomiyi ateşler. Topluma biçim verir. Bütün bunları "ürün"ü olan eğitilmiş insan yoluyla yapar (Drucker, 1994b, s.250).

Eğitim, verimlilik veya ekonomik gelişmeyi bir yolla artırdığında ve bu özel girdilere yansıtılmadığında, bu alandaki eğitimin dışsallıkları artar. Diğer bir deyişle, ücretler bir çalışanın eğitiminin tam etkisine karşılık gelmediğinde dışsallığın yararı artar. Benzer olarak, eğer patent hakkı bilimsel veya teknolojik keşiflerin yararlarına tam olarak karşılık gelmezse ve eğitim böyle keşifleri artırırorsa, teknik değişmeden kazanılan verimliliğin bir kısmı eğitimden elde edilen dışsal yararları da temsil edecektir (Taylor, 1999, ss.15-24).

Bununla birlikte, Rauch, eğer eğitim işçinin verimliliğini artırırorsa, "bazı işçilerin ekonomik olarak daha yüksek ücret alacakları bölgelere kayacaklarını" ve yüksek ücretlere tepki olarak göç alan bölgede kira bedellerinin artacağını belirtmiştir. ABD'de 1980 yılı nüfus sayımından elde edilen verilerin kullanılmasıyla test edilen bu hipotez, standart bir metropolitan bölgede, ortalama eğitim düzeyinin ücret ve kiralar üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkisinin olduğunu göstermektedir (Taylor, 1999, ss.15-24).

Ayrıca, Wasylenko ve McGuire, eğitim düzeyinin ücretler üzerinde etkisinden bağımsız olarak istihdam gelişimine katkıda bulunduğunu bulmuştur. Fox ve Murray de, verilen ücret ve piyasaya yeni firma giriş

oranının (yeni firmaların sayısı/ varolan firmaların sayısı), artan eğitimsel kazanımlarla birlikte arttığını bulmuşlar ve eğitimsel kazanımların, firmanın verimliliğini arttırdığı sonucuna varmışlardır. Çünkü eğitimden elde edilen yararlar iş akitleriyle içselleştirilerek ücretlere dahil edilmektedir (Taylor, 1999, ss.15-24). Bu bulgular da, eğitimin dışsal yararlar oluşturduğunu destekleyen kanıtlar ortaya koymaktadır.

Uluslararası kapital akış kalıbı da, eğitimin dışsallıklarının olduğuna işaret etmektedir. Neoklasik gelişim kuramına göre, kapital, en düşük kapital-istihdam oranı olan ülkeden kazanılabilecek en yüksek gelir oranı olan ülkeye doğru akmalıdır. Bununla birlikte, bu ilişkiye yönelik olarak güçlü, sağlam bir gözlem elde edilmemiştir. Lucas ile Gundlach olası açıklama ve tartışmalara karşın, insan kapitalinden elde edilen dışsal yararların bu çelişkiyi açıklayabileceği bir hipotez keşfetmişlerdir. Hindistan ve ABD'den elde edilen verilerin ele alınıp yorumlanması sonucunda bir bölgede "toplam insan kapitali stokunun birikmiş formal okul stokuyla aynı oranda geliştiği" görülmüştür (Taylor, 1999, ss.15-24).

Lucas, "insan kapitalinin dışsal etkileri"ni hesaba katmanın beklenen farklılıkları ortadan kaldırdığını ileri sürmüştür. Gundlach, getiri oranı farklılıkları konusunda ABD, Güney Asya, Latin Amerika ve bazı OECD ülkelerinde de benzer sonuçlara ulaşmıştır (Taylor, 1999, ss.15-24).

ABD dışındaki diğer bir dizi çalışmada, örneğin Engelbrecht, Benhabib ve Spiegel Carlino, Martin ve Barro, insan kapitaline katkıda bulunmanın ekonomik gelişmeye olan önemi kontrol edilmiştir. Ne yazık ki, elde edilen bulgular temel ve ortaöğretimin dışsal yararlarına yönelik ikna edici kanıtlar oluşturamamaktadır. Fakat, alanyazında gelinen nokta, araştırma ve geliştirme veya yaparak öğrenmeden kaynaklanan yayılmalar üzerine odaklanan dışsal yararlar ile ilgilidir (Taylor, 1999, ss.15-24). Ayrıca, neoklasik ekonomistler, özellikle üniversite eğitiminin, kişilerin üretkenliklerini artırdığını ve ulusal refaha eklenen dışsallıklara sahip olduğu sonucuna varmışlardır (Nevile ve Saunders, 1998, ss.279-285).

Eğitimde Yayılmalar

Eğitimdeki yayılmalar, göçlerin doğal bir sonucu olarak, eğitimin diğer yerleşim alanlarına yayılan yararlarıdır. Yerel birimler tarafından oluşturulan beşeri sermaye, bireylerin başka yerlere (bölge veya ulus) göç etmesiyle kaybolmaktadır. Yani, insanlar bilgi ve becerileriyle beraber göç etmektedirler

(Kavak ve Burgaz, 1994, ss.33, 34). Bu durum, eğitimi finanse eden toplum açısından olumsuz bir durumdur. Bu yolla kaynak kullanımında bir verimsizlik ortaya çıkmaktadır. Çünkü, tasarruflar, tıbbi maliyetler, seçmen sorumluluğu ile düşük suçluluk oranı gibi kazançlar ve bu bireylerin ülkede çalışması durumunda ödeyecekleri vergi geliri kaybedilir (Ünal, 1996, s.212).

Eğitimde yayılmalar, az gelişmiş ülkelerin kalkınmasını geciktirmesi bakımından onlar için büyük kayıplara yol açmakta ve ciddi sorunlar doğurmaktadır. İlginç olan nokta ise, bu hareketin giderek gelişmekte olan ülkeler için hızlanmasıdır. Bu bakımdan gerek az gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerin bir kısmı, göç olayını hiç olmazsa yavaşlatmak ya da göç etmiş olanları geri getirmek için çareler aramaktadırlar (Tezcan, 1998, s.55; Tezcan, 1984, s.219).

Eğitimdeki yayılma nedenleri konusunda 60 ülkede 400 kadar bireye anket uygulayan Dedijer, yayılmanın tek bir nedene bağlanamayacağını ifade etmiştir (Tezcan, 1984, s.228). Dedijer ve Carrington her ülkenin kendine özgü sorunlarının da göçlere neden olabileceğini, ama nedenlerin genelde şu noktalarda toplandığına dikkat çekmektedirler (Tezcan, 1984, ss.228, 229; Carrington, 1999, s.163):

1. Ücret yetersizliği,
2. Mesleki çalışma için olanakların yetersizliği,
3. Genellikle mesleki çalışma için yetersiz toplumsal ve psikolojik koşullar ve özellikle terfi ve ilerleme olanaklarının darlığı,
4. Meslekte istihdam olanaksızlığı,
5. Çocuklar için eğitsel fırsatların azlığı,
6. İş güvenliğinin yetersizliği ve
7. Yaşam kalitesindeki farklılıklardır.

Eğitimde yayılmalar konusu, yerel okul birimlerinden yayılmalar, uluslararası yayılmalar ile okullaşmaya katkıda bulunma ve göç ilişkisi şeklinde ele alınarak irdelenebilir.

Yerel Okul Birimlerinden Yayılmalar

Yerel okul birimlerinden başka bir yer veya bölgeye olan yayılmalar ülkelerarası göçlerden daha fazladır. Böyle bir yayılmanın, göç alan toplum için; kamu kesiminin yoksullara yardım ve sosyal maliyetlerinin (ceza

maliyetleri, işsizlik bedelleri ve ek eğitim maliyetlerindeki azalmalar ile silahlı kuvvetlere olan yararlar gibi) azalması biçiminde ortaya çıkan ek yararları da vardır. Weisbrod, bir okul bölgesinde yalnızca eğitim nedeniyle işsizlik bedeli maliyetlerinin 2.083.000 dolar azaldığını ancak bunun % 87 veya daha fazlasının göç nedeniyle başka yerlere kaydığını hesaplamıştır (Kavak ve Burgaz, 1994, s.34).

Taylor, yerel olarak eğitilmiş insanların dış göçünün, okullara yerel harcamalarda bulunma isteğini azaltmayacağını fakat bireylerin içgöçünün bu harcamaları olumsuz yönde etkileyeceğini savunmuştur. Bu kalıp, yerel olarak yetiştirilen ve ithal edilen insangücü kaynağı büyük miktarlara ulaşıyorsa, onu yerel olarak yetiştirmeye yapılan harcamaların gereksizliğini göstermektedir. Böylece, onun, toplumun harcama kalıplarının çözümlenmesi, eğitime özel olmayan anlamlı yararları olduğunu belirtirken, bir yandan da toplumların bu yararları yerel olarak eğitilmiş çocuklardan daha çok yetişkin göçmenlerden beklediklerini belirtmektedirler (Taylor, 1999, ss.15-24).

Her ne kadar devlet yardımları ve ekonomik olarak sağlıklı kalma isteği az harcama yapmayı ertelese de, Weisbrod çoklu regresyon analizleriyle dış göçte gözlenen her % 1'lik net artış için, göç veren toplumların kendi okullarında öğrenci başına 12.86 dolar daha az harcama yaptıklarını ortaya koymuş; Flora ise, Kansas'ın kırsal kesimlerindeki net kaybın, eğitim harcamalarının % 35-43'ü arasında olduğunu hesaplamıştır (Kavak ve Burgaz, 1994, s.35).

Uluslararası Yayılmalar

Eğitimdeki uluslararası yayılmalar (beyin göçü) uzun bir geçmişe sahiptir ve hala önemini sürdürmektedir. Yüksek gelir ve demokratik ortamın sağladığı özgürlüklerin cazibesine kapılarak fakir ülkelere zengin ülkelere doğru akan yüksek düzeyde eğitilmiş insangücü göçünü analiz eden Ballendorf, Bernard, Winkler ve Agarwall bu durumun, ekonomik kalkınma peşinde koşan az gelişmiş ülkeler için çok ciddi bir sorun olduğunu ortaya koymuşlardır (Kavak ve Burgaz, 1994, s.35).

Ayrıca, ülkelerarası yüksek düzeyde işgücü göçü, gelişmiş ülkelere yana işlemekte ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınma olanaklarını daraltmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde esasen darlığı çekilen stratejik insangücü, bu ülkelerde

üretimi artırmanın ve geliri yükseltmenin önemli ögesi (Tezcan,1984, s.220).

ABD ve Kanada'ya göçmen kabul ederken eğitime ayrı bir prim verilmesi başka bir deyişle sınırlı göç politikası, az gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınmasında bir sorun olarak ortaya çıkarmaktadır. Diğer yandan, Dünya Bankası'nın, eğitimsel yayılmaların az gelişmiş ülkeler üzerindeki olumsuz etkilerini kısmen de olsa gidermek için, beşeri sermayenin gelişimine daha yaygın bir yardım sağlaması ve göç politikalarındaki değişiklikler yoluyla bu ülkelere yönelik girişimleri çok anlamlı görülmektedir. Bununla birlikte, az gelişmiş ülkelerdeki beşeri sermayenin gelişimine daha yaygın bir yardım sağlanması; göç politikalarındaki değişiklikler yoluyla bu tür ülkelerdeki yoksulluğun azaltılması, dünyadaki insan kaynaklarının etkin tahsisine önemli katkılarda bulunabilir (Kavak ve Burgaz, 1994, s.36).

Okullaşmaya Katkıda Bulunma ve Göç İlişkisi

Eğitim sürecinin gerçekleştiği yerdeki karar birimleri tarafından elde tutulamayıp başka yerlere yansıyan yararlar bir tür dışsallık oluşturur. Böyle bir olgu nedeniyle eğitimden elde edeceği yararları kaybeden yerel karar birimleri, eğitime daha az harcama yapma eğilimi göstermektedirler. Weisbrod (1964), nerede dış göç varsa orada eğitime daha az harcama yapıldığının kanıtlarını ileri sürmektedir (Kavak ve Burgaz, 1994, s.33).

Weisbrod, eğitime olan toplumsal istemi değerlendirmiş ve "eğitimin herhangi bir toplumsal yararının, temelde, eğitilmiş insanların yaşadığı toplulukta biriktiği" hipotezini ileri sürmüştür. Diğer bir deyişle, toplum yalnızca yerel vatandaşlara karşı özveride bulunma duygusuna sahiptir. Diğer durumlarda, toplumun eğitim harcamalarına katkıda bulunma arzusu, toplumsal yararlarının beklentisinden artıyorsa, eğitimsel harcamalar belirli bir kalıp izlemelidir. Toplum, yerel olarak eğitilmiş insanların göç etmelerine karşı antipatiyle yaklaştığında, eğitime yaptıkları harcamalar arzusunda bir azalma meydana gelmektedir. Çünkü onlar, göç eden insanların eğitimsel dışsallıklarını tutmaya devam edemeyeceklerdir ve elde edilmeyen yararlar için bir bedel ödemek de akılcı değildir. Diğer yandan, eğitimsel harcamalar zaten yüksek düzeyde eğitilmiş yeni yerleşimcileri kendine çekerse, eğitilmiş kişilerin yüksek düzeyde göçü deneyimine sahip topluluklar okullaşma için ödeme yapma arzusunda olacaklardır. Eğer okul harcamaları eğitilmiş insanlar için güçlü bir cazibeye sahip değilse, eğitilmiş insanların göçüne

karşı yüksek antipatiye sahip topluluklar, yerel olarak üretilmiş insanların yerine geçecek olan bu "ithal" insangücünden memnun olmayacaklar ve okullaşma için yardımda bulunma arzusuna daha az sahip olacaklardır (Taylor, 1999, ss.15-24).

Myers, Schultz, Borsch ve Supan, "göç ve istihdam" üzerine araştırmalarında okullaşma oranının anlamlı ve olumlu olarak göç ile ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Ek olarak, eğitimsel kalite ile de benzer bir ilişki olabileceğine işaret etmişlerdir. Okul kalitesi, okul harcamalarına kişiler tarafından yapılan katkıyı artırabilir ve eğitime yapılan harcamalar öğrencilerin gelecekteki göç kalıplarını etkileyebilir. En azından, yerel iş piyasasının özellikleri bir toplumun okullar için yapılan ödeme yeteneğini ve istihdam nedenleri için göç olasılığını belirlemeye yardım edebilir (Taylor, 1999, s.15).

Sonuç

Eğitimin açık ve gizli işlevleri ile dışsallıkları yoluyla gerçekleştirdiği bireye ve topluma dönük yararları bulunmaktadır. Her kavramın yeniden tanımlanmaya her sistemin yeniden yapılandırılmaya çalışıldığı son yıllarda, eğitim kavramı ve sisteminin de yeniden çözümlenip, dönüşüm sürecine sokulması gerekmektedir. Çünkü, günümüzde ortaya çıkan farklı bireysel ve toplumsal gereksinimler, eğitimin açık ve gizli işlevlerinde olduğu kadar dışsallıklarında da yeni bakış açılarını gerektirmektedir.

Demokrasinin kurulması ve kurallarına göre işletilmesi, eğitim sistemlerinin önemli dışsallıklarından biri olarak görülmektedir. Demokraside yeni anlayış, çoğunluğun kararlarını uygulamadan çok azınlığın haklarını korumaya doğru yönelmektedir. Bu anlayışa paralel olarak eğitim sistemi, süreçte yer alan bireylerin bu dönüşümü gerçekleştirecek yapıda yetişmelerini sağlayacak biçimde düzenlenmelidir.

Eğitimin bir diğer dışsallığı ise, bireyin ekonomik dengesizliklerle başetmeyi öğrenmesi ve bilinçli tüketici olmasıdır. Özellikle son yıllarda değişen emek biçimi, tüketim kültürü ve bireyi tehdit eden sosyo-ekonomik öğeler, eğitim etkinliklerini, bireyin kendini yetkinleştirecek, öğrenmeyi öğrenecek ve beyin gücünü ortaya koyacak yönde düzenlenmesini zorunlu kılmaktadır.

Genel olarak ele alındığında bireyin suç işleme eğilimleri ile olumsuz olarak nitelendirilen alışkanlıklarının azalması, eğitimin dışsallıklarının bir diğer

sonucudur. Gelecekte bu sorunların toplum açısından çok daha önem kazanacağı düşünülürse, bu konuya yönelik eğitimsel çalışmaların daha da etkinleştirilmesi gerektiği öne sürülebilir.

Bireylerin yetiştirecekleri kadar çocuk sahibi olmaları, kendini geliştirmeye çalışırken çevresiyle de sağlıklı ilişkiler geliştirerek onları çeşitli biçimlerde etkilemesi, çağdaşlaşmayı öğrenmesi ve öğretmesi, eğitimin diğer önemli dışsallıklarındandır. Sosyo-psikolojik olarak hem bireyin hem de toplumun refahı ve sağlığı açısından önem taşıyan bu dışsallıkların, bireysel ve toplumsal yabancılaşmayı önlemedeki öneminin giderek artacağı söylenebilir.

Bireyin daha fazla kazanç isteğiyle ülkesini terk etmesi, eğitilmiş birey yerine ekonomik kazanç sağlayan bireyi tercih etmesi, antidemokratik tutumlar sergilemesi gibi özellikler de, eğitim sisteminin yeterince işlevsel olmadığı yönünde ipuçları vermektedir. Gelecek yılların bilgi toplumlarının olacağı varsayımına dayalı olarak, eğitimin bu yöndeki dışsallıklarının eğitilmiş insana sağlanacak yeterli ve rahat çalışma koşullarının yanında imkan ve fırsat eşitliğiyle elde edilebileceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak, eğitimin bireye ve topluma yönelik kazançlarını ifade eden eğitimin dışsallıkları, işlevleri ve etkileşim boyutları bakımından, en az eğitimin açık ve gizli işlevleri kadar önem taşımaktadır. Bu sebeple, eğitim sistemlerinin düzenlenmesi ve işletilmesinde, eğitimin dışsallıklarını oluşturan boyutların da karar vericiler tarafından dikkatle ele alınıp, uygulamada bu dışsallıkların artmasına imkan sağlayacak düzenlemelerin oluşturulması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Bennell, Paul. "Rates of Return to Education in Asia: A Review of The Evidence," Education Economics, 62: 107-120, August 1998.
- Carrington, William J. "International Migration and the Brain Drain," The Journal of Social, Political and Economic Studies, 24, 2: 163-171, Summer 1999.
- Chatterji, Monojit. "Tertiary Education and Economic Growth," Regional Studies, 32, 4: 349-354, June 1998.

- Drucker, Peter F. **Gelecek İçin Yönetim.** İkinci Basım. Çeviren: Fikret Üçcan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994a.
- **Yeni Gerçekler.** Dördüncü Basım. Çeviren: Birtane Karanakçı. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994b.
- Fesçioğlu, H. Rasim. **Reform Doğrultusunda Eğitim Yönetimi.** Ankara: Öğretmen Matbaası, 1973.
- Kavak, Yüksel ve Berrin Burgaz. **Eğitim Ekonomisi.** Ankara: PEGEM Yayınları, 1996.
- Kozlu, Cem. **Türkiye Mucizesi için.** İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1995.
- Nevile, J.W. and Peter Saunders. "Globalization and the Return to Education in Australia," **Economic Records.** 74, 226: 279-285, September 1998.
- Serin, Necdet. **Eğitim Ekonomisi.** İkinci Basım. Ankara: A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları No: 77, 1979.
- Stacey, Nevzer. "Social Benefits of Education," **Annals of the American Academy of Political and Social Science.** 559: 54-63, September 1998.
- Şişman, Mehmet. **Öğretmenliğe Giriş.** Ankara: PEGEM Yayıncılık, Eylül 1999.
- Taylor, Lori L. "Government's Role in Primary and Secondary Education," **Economics Review – Federal Reserve Bank of Dallas.** First Quarter 1999, pp.15-24.
- Tezcan, Mahmut. "Küreselleşmenin Eğitimsel Boyutu," **Eğitim ve Bilim.** 22, 108: 53-55, Nisan 1998.
- **Eğitim Sosyolojisi.** Üçüncü Basım. Ankara: Çağ Matbaası, 1984.
- Ünal, Işıl. **Eğitim ve Yetiştirme Ekonomisi.** Ankara: Epar Yayınları, 1996.
- "Toplumsal ve Ekonomik Değişme Sürecinde Eğitimin Değişen Rolü", **Eğitim Bilimleri Birinci Ulusal Kongresi.** Ankara: Bildiriler III, ss.15-21, 24-28 Eylül, 1990.